

Tomasz Pietrzykowski

Rzeczywistość prawa

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Tomasz Pietrzykowski –
profesor doktor habilitowany
 nauk prawnych specjalizujący
 się w zagadnieniach teorii
 i filozofii prawa, bioetyki, polityk
 publicznych i metodologii
 nauk prawnych. Kierownik
 Katedry Filozofii Prawa
 i Interdyscyplinarnych Badań
 nad Prawem na Wydziale Prawa
 i Administracji Uniwersytetu
 Śląskiego w Katowicach.
 Założyciel i kierownik
 interdyscyplinarnego Centrum
 Badawczego Polityki Publicznej
 i Problemów Regulacyjnych.
 Autor publikacji m.in.: *Prawo
 ochrony zwierząt – pojęcia, zasady,
 dylematy* (2022); *Naturalizm
 i granice nauk prawnych* (2018);
 *Ludzkie, niezbyt ludzkie.
 Esej o podmiotowości prawnej
 i wyzwaniach XXI wieku* (2016);
 *Ujarzmianie Lewiatana.
 Szkice o idei rządów prawa* (2014);
 Etyczne problemy prawa (2011).

Rzeczywistość prawa

Kasi – za wszystko, co dobre i piękne.

Tomasz Pietrzykowski

Rzeczywistość prawa

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2026

Recenzenci

Wojciech Załuski

Kamil Zeidler

Spis treści

Wstęp | 7

§1. Ewolucyjno-psychologiczne podłoże prawa | 15

§2. Wartości i cele prawa | 39

§3. Fakty prawne | 65

§4. Tworzenie prawa | 89

§5. Stosowanie prawa | 115

§6. Podmiotowość prawna | 141

§7. Moralność a prawo | 165

§8. Poznawanie prawa | 189

Bibliografia | 213

Indeks osób | 229

Summary | 235

Wstęp

Rozumowi więc ludzkiemu nie
trzeba dodawać skrzydeł, lecz raczej
ołowiu i ciężarów, ażeby hamowały
wszelkie wysoki i wzloty.

Francis Bacon

Prawo jest częścią rzeczywistości. Specyficzną, lecz nie wyłączoną spod zasad rządzących umysłem, decyzjami i zachowaniami człowieka. Nie może ich ignorować także prawoznawstwo. Rozwijane w nim teorie muszą stanowić możliwie spójny element sieci naukowych wyjaśnień faktów, z jakich składa się porządek prawny. Badania nad prawem nie mogą pozwolić sobie na luksus izolacji i samodzielności. Nie mogą też nie być interdyscyplinarne – mimo wszelkich wiążących się z tym pułapek i ryzyk. Tylko tak są bowiem w stanie uniknąć znacznie większych.

Rzeczywistość prawa jest w zamierzeniu krokiem w tym właśnie kierunku. Próbą zarysowania obrazu porządku prawnego, który byłby rozumiany nie tylko naturalistycznie, lecz – *horribile dictu* – scjentystycznie. Co przez to rozumiem?

Naturalizm, do którego się przyznaję, jest dla mnie po prostu przekonaniem, że „opis i zrozumienie prawa musi odwoływać się do bytów i mechanizmów, które okazały się owocnymi narzędziami wyjaśnień w naukach empirycznych

(będących jedynym wiarygodnym źródłem wiedzy o tym, co realne)¹. Filozoficzne założenia, na jakich się opiera, są złożone i kontrowersyjne. Mam ich świadomość. Nie uważam jednak, by ich obrona była dla wiarygodnego zrozumienia rzeczywistości prawa najistotniejsza. Staram się więc budować argumentację, która ma charakter jeśli nie afilozoficzny, to przynajmniej minimalizujący rolę najściślej rozumianych problemów filozofii prawa.

Scjentyzm, który mam tu na myśli, oznacza natomiast przekonanie, że zgodność teorii prawa z wynikami nauk empirycznych stanowi nadrzędne kryterium wiarygodności jej twierdzeń. Jest to jedyny sposób ostatecznego „odczarowania” porządku prawnego. Nierzadko także rozpraszania wielu dotyczących go wciąż złudzeń.

Rzeczywistość prawa jest jednak ostatecznie esejem filozoficznoprawnym. Zawarte w nim rozważania mogą i muszą więc wykraczać poza dorobek poszczególnych dyscyplin wiedzy. Jego rolą jest wyciągać z nich szersze wnioski. Takie, które pozwalają poszukiwać ogólnego obrazu prawa wyłaniającego się z wielości badań szczegółowych i prowadzonych wokół nich dyskusji. Obrazu, jak w odniesieniu do prawa „rzeczy, w najszerszym rozumieniu tego słowa, mają się – w najszerszym rozumieniu tego słowa – do siebie”². Wnioski tego rodzaju muszą być przynajmniej częściowo spekulatywne. Poszukując bowiem we fragmentarycznym – i ze swej natury zmiennym – stanie wiedzy empirycznej prawd nieco bardziej uniwersalnych

i ponadczasowych³. Hipotez, które byłyby tego stanu wiedzy najlepszą możliwą interpretacją.

Idee, które przedstawiam w książce, mają zbyt wiele inspiracji, aby dało się je wyczerpująco wymienić. Należą do nich przede wszystkim pozytywistyczne i realistyczne koncepcje prawa, różne postaci decyzyzjonizmu, *socio-legal studies*, ujęcia instytucjonalne w prawoznawstwie, behawioralne i ekonomiczne analizy prawa, teoria wyboru publicznego, a także wiele innych poglądów dyskutowanych w naukach prawnych i poza nimi. Nie zaliczałbym jednak własnego stanowiska do żadnego z tych nurtów. Traktuję je raczej jako „okruchy prawd” – trafne, choć częściowe odkrycia ważnych aspektów rzeczywistości prawa⁴.

Najważniejszym źródłem inspiracji stały się dla mnie jednak moje własne doświadczenia udziału w tworzeniu i stosowaniu prawa w ramach różnych struktur administracyjnych, organizacyjnych i gospodarczych. Gromadzone w ich trakcie obserwacje i przemyślenia powodują, że żadna z dostępnych teorii prawa nie wydaje mi się ani w pełni przekonująca, ani tym bardziej wystarczająco kompletna.

Eklektyzm ma swoją oczywistą cenę i swoje zagrożenia. Ma jednak także jedną niezaprzeczalną zaletę – „samotność zwaną wolnością”.

Zainteresowania badaczy prawa są często ukierunkowane bardziej na pojedyncze drzewa, czy wręcz ich gałęzie, niż na całościowy ogłód lasu. Moja książka jest zamierzeniem niejako odwrotnym. Spojrzeniem na porządek prawny już nawet nie z lotu ptaka, a raczej z pokładu wysoko przelatującego

samolotu, z którego próbuje się opisać gęstą dżungłę⁵. Nie chodzi mi więc o dostrzeżenie jakichś nowych szczegółów, a raczej tego, jak w tej dżungli łączą się lub rozmiągają poszczególne ścieżki – niekiedy stosunkowo nowe, częściej już od dawna wydeptane i wielokrotnie przemierzone. A także zauważenie, gdzie nadal ich bardzo brakuje. Nie wzbraniam się jednocześnie przed mówieniem tego, co wielokrotnie już powiedziano. Jak brzmi bowiem znana mądrość – w istocie powiedziane zostało już wszystko, jednak mało kto słuchał, więc o rzeczach ważnych trzeba mówić ponownie.

Nie formułuję w *Rzeczywistości prawa* niemal żadnych recept, jak uczynić porządek prawny lepszym. Filozofia, jak twierdził Wittgenstein, „zostawia wszystko tak, jak jest”. Mierząc tą miarą, napisana przeze mnie książka jest *stricte* filozoficzna. Jednakże recept brakuje w niej przede wszystkim z powodów najzupełniej prozaicznych. Jakiegokolwiek rozsądne wnioski praktyczne musiałyby być poprzedzone znacznie lepszym zrozumieniem rzeczywistości prawa, niż jest to wciąż osiągalne. Jeżeli rolą nauki jest *savoir pour prévoir, pour pouvoir*, to stopień, w jakim *savoir* nauk prawnych umożliwia praktyczne *prévoir*, pozostaje bardziej niż skromny. Stosunkowo niewielki obszar prawoznawczej *terra recognita* oczekuje na poszerzanie przez kolejne pokolenia badaczy. Na coraz lepsze zrozumienie przyczyn niedoskonałości prawa oraz możliwości i granic skutecznego im zaradzenia. Nie ma tu drogi na skróty. I nie ma też chyba jej końca.

Naturalistycznie pojmowana rzeczywistość prawa, bez metafizyki i jej porywów, może wydawać się – przynajmniej *prima facie* – nieco niedorzeczna i płaska. Nie powinniśmy jednak zbyt łatwo ulegać wierze, że prawda nie ocala, i pozwalać prowadzić się od snu do snu na śmierć. Mój eklektyzm nie byłby jednak konsekwentny, gdyby parafrazy Zbigniewa Herberta nie dopełnił wiersz Czesława Miłosza. O świecie pozbawionym złudzeń, niedorzecznym i płaskim, a jednak pięknym i wartościowym:

– Kiedy umrę, zobaczę podszewkę świata.

Drugą stronę, za ptakiem, górą i zachodem słońca.

Wzywające odczytania prawdziwe znaczenie.

Co się nie zgadzało, będzie się zgadzało.

Co było niepojęte, będzie pojęte.

– A jeżeli nie ma podszewki świata?

Jeżeli drozd na gałęzi nie jest wcale znakiem

Tylko drozdem na gałęzi, jeżeli dzień i noc

Następują po sobie nie dbając o sens

I nie ma nic na tej ziemi, prócz tej ziemi?

Gdyby tak było, to jednak zostanie

Słowo raz obudzone przez nietrwałe usta,

Które biegnie i biegnie, poseł niestrudzony,

Na międzygwiazdne pola, w kołowrót galaktyk

I protestuje, woła, krzyczy.

Czesław Miłosz, *Sens* (1988)

Przypisy do Wstępu

- 1 „Because realism means understanding reality, realists are necessarily ‘naturalists’ in the following precise sense: in describing and explaining what is really going on they rely only on those mechanisms and entities that are explanatorily fruitful in the successful empirical sciences (those sciences being our only reliable guide to what is real). Naturalism is the second crucial commitment of realist jurisprudence” (B. Leiter, *What is a Realist Theory of Law?*, „Journal of Institutional Studies. Revista Estudos Institucionais” 2000, vol. 6, no. 1, s. 335).
- 2 „The aim of philosophy, abstractly formulated, is to understand how things in the broadest possible sense of the term hang together in the broadest possible sense of the term” (W. Sellars, *Philosophy and the Scientific Image of Man*, in: *Frontiers of Science and Philosophy*, ed. R. Colodny, London 1967, s. 37).
- 3 „Philosophy differs from science not by having a special subject-matter, but by the fact that it is occupied by a science as a whole, and with the bearing of our knowledge upon questions concerning values. [...] What we *can* know is a matter for science, but what we can know is little, and if we forget how much we cannot know we become insensitive to many things of great importance. [...] To learn to live without certainty, and yet without being paralyzed by hesitation is perhaps the chief thing that philosophy, in our age, can still teach to those who study it” (B. Russell, *Philosophy*, in: Idem, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, Vol. 11: *Last Philosophical Testament 1943–1968*, ed. J. Slater, London–New York 1997, s. 221).
- 4 „I have tried to uncover and unite the truth buried and scattered under the opinions of all the different philosophical sects [...]. I have found that most of the sects are right in a good part of what they propose, but not so much in what they deny” (G. Leibniz, *Letter to Nicolas Redmond*, in: Idem, *Philosophical Writings and Letters*, ed. L. Loemker, Dordrecht–Boston–London 1989 [1714], s. 654–655).
- 5 Powyższe zdanie stanowi zapożyczenie uwagi, jaką o książce O. Neuratha wyraził E. Zilsel. Warto ją zresztą przytoczyć w szerszym kontekście, bo choć została wypowiedziana przed niemal stu laty i dotyczyła innego obszaru wiedzy, to także dziś można ją bez zastrzeżeń odnieść

do wielu obszarów prawoznawstwa: „Die Soziologie ist heute noch immer ein pfadloser Urwald. Genosse Neurath ist einem Reisenden zu vergleichen, der im Flugzeug in 3000 Meter Höhe darüber dahinführt. Wer mitten im Urwalddickicht um einen Weg kämpft, wird mit den Angaben des Flugzeugpassagiers nicht allzuviel anfangen können. Aber solange fast alle Leute das Waldesdunkel mit Phantasieungeheuern und Geistern bevölkern und Zauberlitaneien rezitieren, statt Pfade zu bahnen, ist es schon sehr, sehr wichtig, Motorengeräusch und die Versicherung zu vernehmen, da es selbst im wildesten Dschungel der soziologischen Tatsachen garantiert keine Gespenster gibt“ (E. Zilsel, *Wissenschaft und Weltanschauung. Aufsätze 1929–1933*, Wien–Köln–Weimar–Böhlau 1992, s. 149).

Bibliografia

- Adentirie J., *Conscientious Exemptions in a Liberal State*, in: *Religious Beliefs and Conscientious Exemptions in a Liberal State*, ed. Idem, Oxford–London–New York 2019.
- Allen R.J., Pardo M.S., *Inference to the Best Explanation, Relative Plausibility, and Probability*, in: *Philosophical Foundations of Evidence Law*, eds. Ch. Dahlman, A. Stein, G. Tuzet, Oxford 2021.
- Bardach E., *The Implementation Game: What Happens after a Bill Becomes a Law*, Cambridge Mass. 1977.
- Bassis B., *Towards a Subjective Theory of Law: Some Legal Implications of Existentialism*, „Buffalo Law Review” 1972, vol. 22, no 1.
- Basu K., *The Republic of Beliefs. A New Approach to Law and Economics*, Princeton 2018.
- Battu B., *Evolution of Altruistic Punishments among Heterogeneous Conditional Cooperators*, „Scientific Reports” 2021, vol. 11, 10502.
- Baude W., Sachs S.E., *Official Story of the Law*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2023, vol. 43, no 1.
- Baum L., *Judges and Their Audiences. A Perspective on Judicial Behavior*, Princeton NJ 2006.
- Baum L., *The Puzzle of Judicial Behavior*, Ann Arbor MI 1997.
- Beauvoir S. de, *Ethics of Ambiguity*, transl. B. Frechtman, New York 1976.
- Bemelmans-Videc M.-L., *Introduction: Policy Instruments Choice and Evaluation*, in: *Carrots, Sticks & Sermons. Policy Instruments and Their Evaluation*, eds. M.-L. Bemelmans-Videc, R.C. Rist, E. Vedung, New Brunswick 2007.
- Bentham J., *Anarchical Fallacies*, in: *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 2, Edinburgh 1843.

- Beran K., *The Concept of Juristic Person*, Prague–Warsaw–Bratislava–Budapest 2020.
- Błaszczuk C., *Animal Rights and the Rights of Nature: Between Law and Politics*, in: *Research Handbook on Animal Law and Animal Rights*, eds. T. Pietrzykowski, B. Wahlberg, Cheltenham 2025.
- Bobbio N., *The Age of Rights*, Cambridge 2005.
- Bocheński J., *Sto zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Kraków 1994.
- Brosnan S.F., *A Comparative Perspective on the Human Sense of Justice*, „Evolution and Human Behavior” 2023, vol. 44, no 3.
- Brosnan S.F., Waal F. de, *Evolution of Responses to (Un)Fairness*, „Science” 2014, vol. 364.
- Brosnan S.F., Waal F. de, *Monkeys Reject Unequal Pay*, „Nature” 2003, vol. 425.
- Brożek B., *Normatywność prawa*, Warszawa 2012.
- Butler E., *Public Choice. A Primer*, London 2012.
- D'Alembert J. le Rond, *Eléments des sciences*, in: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Vol. 5, Paris 1755.
- Delton A.W., Cosmides L., Guemo M., Robertson T.E., Tooby J., *The Psychosemantics of Free Riding: Dissecting the Architecture of a Moral Concept*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2012, vol. 102(6).
- Dennett D., *Darwin's Dangerous Idea. Evolution and the Meaning of Life*, New York–Toronto 1995.
- Dershowitz A., *Rights from Wrongs. A Secular Theory of the Origins of Rights*, New York 2005.
- Devins N., Baum L., *The Company They Keep. How Partisan Divisions Came to the Supreme Court*, Oxford 2019.
- Dębska H., *Prawo-mocność. Teoria społeczna Pierre'a Bourdieu a przeszerzenie prawa*, Warszawa 2024.
- Downs A., *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957.
- Durant W., Durant A., *The Lessons of History*, New York–London 2010.

- Dweck C.S., *From Needs to Goals and Representations. Foundations for a Unified Theory of Motivation, Personality and Development*, „Psychological Review” 2017, vol. 124, no. 6.
- Ehrlich S., *Kilka uwag w sprawie metodologii nauk prawnych*, „Państwo i Prawo” 1964, z. 11.
- Ehrlich S., *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Warszawa 1995.
- Elżanowski A., *Prawdziwie darwinowska etyka*, „Lectiones & Acroases Philosophicae” 2010, III.
- Elżanowski A., *Sentience, Agency and Animal Status*, in: *Research Handbook on Animal Law and Animal Rights*, eds. T. Pietrzykowski, B. Wahlberg, Cheltenham 2025.
- Elżanowski A., Pietrzykowski T., *Zwierzęta jako nieosobowe podmioty prawa*, „Forum Prawnicze” 2013, nr 2.
- Epstein L., Knight J., *Reconsidering Judicial Preferences*, „The Annual Review of Political Science” 2013, vol. 16.
- Fix-Fierro H., *Courts, Justice and Efficiency. A Socio-Legal Study of Economic Rationality in Adjudication*, Oxford-Portland 2003.
- Frank J., *Courts on Trial. Myth and Reality in American Justice*, Princeton 1949.
- Gazzaniga M., *Human. The Science Behind What Makes Your Brain Unique*, New York 2009.
- Gizbert-Studnicki T., *Nielingwistyczne pojęcie normy i ontologia*, w: Idem, *Pisma wybrane. Prawo. Język, normy, rozumowania*, red. M. Araszkiewicz, P. Banaś, W. Ciszewski, A. Dyrda, A. Grabowski, K. Pleszka, Warszawa 2019.
- Gizbert-Studnicki T., *Przedmiot ustaleń sądu w procesie cywilnym*, „Kra-kowskie Studia Prawnicze” 1974, t. 7.
- Gizbert-Studnicki T., *Der Vorverständnisbegriff in der juristischen Hermeneutik*, „ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy”, 1987, vol. 73, no. 4.
- Gommer H., *Biological Theory of Law. Natural Law Theory Revisited*, Seattle 2011.

- Górniak J., Żmuda G., Prokopowicz P., *Ocena wpływu w kontekście polityk publicznych*, w: *Ocena wpływu oparta na dowodach. Model dla Polski*, red. J. Górniak, Warszawa 2015.
- Grabowski A., *Clara non sunt interpretanda vs. omnia sunt interpretanda. A Never-ending Controversy in Polish Legal Theory?*, „Revus. International Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law” 2015, vol. 27.
- Grabowski A., *Prawnicze pojęcie obowiązywania prawa stanowionego. Krytyka niepozytywistycznych koncepcji prawa*, Kraków 2009.
- Grabowski A., Gizbert-Studnicki T., *Normy programowe w konstytucji*, w: T. Gizbert-Studnicki, *Pisma wybrane. Prawo. Język, normy, rozumowania*, red. M. Araszkiewicz, P. Banaś, W. Ciszewski, A. Dyrda, A. Grabowski, K. Pleszka, Warszawa 2019.
- Gray P., *Policy Disasters in Europe*, in: *Public Policy Disasters in Western Europe*, eds. P. Gray, P. t Hart, New York 1998.
- Guastini R., *An Exercise in Legal Realism*, „Juris Dictio” 2020, no. 25.
- Guastini R., *A Realistic View on Law and Legal Cognition*, „Revus. Journal on Constitutional Theory and Philosophy of Law” 2015, vol. 27.
- Gunkel D.J., *Person, Thing, Robot. A Moral and Legal Ontology for the 21 Century*, Cambridge Mass. 2023.
- Hage J., *Constructivist Facts as the Bridge Between Is and Ought*, „International Journal for the Semiotics of Law” 2023, vol. 36.
- Hage J., *The Method of a Truly Normative Legal Science*, in: *Methodologies of Legal Research*, ed. M. van den Hoecke, Oxford 2011.
- Haller M., Hadler M., *Happiness as an Expression of Freedom and Self-Determination*, in: *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World*, eds. W. Glatzer, S. von Below, M. Stoffregen, Dordrecht 2004.
- Hand L., *Have the Bench and Bar Anything to Contribute to the Teaching of Law?*, „Michigan Law Review” 1926, vol. 24.
- Hare R.M., *Myślenie moralne. Jego płaszczyzny, metody i istota*, tłum. J. Margański, Warszawa 2001.
- Harris S., *Pejzaż moralny. W jaki sposób nauka może określać wartości?*, tłum. P. Szajcer, Stare Groszki 2012.

- Hart H.L.A., *Law, Liberty and Morality*, Stanford CA 1963.
- Hart H.L.A., *Pojęcie prawa*, tłum. J. Woleński, Warszawa 1998.
- Hayek F.A., *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 1, London 1998.
- Himma K., *Coercion and the Nature of Law*, Oxford 2020.
- Hobbes Th., *Behemoth or the Long Parliament*, ed. F. Tönnies, London 1889.
- Hobbes Th., *Lewiatan*, tłum. C. Znamierowski, Warszawa 1954.
- Hoerster N., *Haben Tiere eine Würde? Grundfragen der Tierethik*, München 2004.
- Holmes O.W., *The Path of the Law*, „Harvard Law Review” 1897, vol. 10.
- Hume D., *Traktat o naturze ludzkiej*, T. 2, tłum. C. Znamierowski, Warszawa 1963.
- Ihering R. von, *Der Kampf ums Recht*, Wien 1872.
- Jellinek G., *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1914.
- Jones O.D., Goldsmith T.H., *Law and Behavioral Biology*, „Columbia Law Review” 2005, vol. 105 (2).
- Kahneman D., Sibony O., Sunstein C., *Noise. A Flaw in Human Judgment*, London 2021.
- Kant I., *Lectures on Ethics*, transl. L. Infield, New York 1963.
- Kant I., *Metafizyczne podstawy nauki prawa*, tłum. W. Galewicz, Kęty 2006.
- Kaplov L., Shavel S., *Fairness versus Welfare*, „Harvard Law Review” 2001, vol. 114, no 4.
- Kelsen H., *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Warszawa 2014.
- Kelsen H., *What is Justice*, in: Idem, *What is Justice. Justice, Law and Politics in the Mirror of Science*, Berkeley 1957.
- Kenrick D.T., *Rebuilding Maslow's Pyramid on an Evolutionary Foundation. Modernizing Maslow with a Multi-Level Evolutionary Structure*, „Psychology Today”, <https://www.psychologytoday.com> [dostęp: 26.03.2026].
- Kenrick D.T., Griskevicius V., Neuberg S.L., Schaller M., *Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built upon Ancient Foundations*, „Perspectives on Psychological Science” 2010, 5.

- Kidd J., Zywicki T., *Public Choice Theory and the Law*, „George Mason University Law & Economics Research Paper Series” 2025, no. 25-09.
- Kirchmann J. von, *Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*, Berlin 1848.
- Klink B. van, *Symbolic Legislation: An Essentially Political Concept*, in: *Symbolic Legislation. Theory and Developments in Biolaw*, eds. B. van Klink, B. van Beers, L. Poort, Cham 2016.
- Kohlberg L., Hersh R.H., *Moral Development: A Review of the Theory*, „Theory Into Practice” 1997 vol. 16 (2).
- Korsgaard Ch., *Fellow Creatures. Our Obligations to the Other Animals*, Oxford 2018.
- Kramer M.H., *In Defense of Legal Positivism. Law without Trimmings*, Oxford–New York 1999.
- Kucharczyk B., *Swobodna ocena dowodów. Analiza interdyscyplinarna*, Kraków 2021.
- Kunda Z., *The Case for Motivated Reasoning*, „Psychological Bulletin” 1990, vol. 108, no. 3.
- Kurki V., *A Theory of Legal Personhood*, Cambridge 2012.
- Lagerspetz E., *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*, Dordrecht 1995.
- Langdell C.C., *Harvard Celebration Speech*, „Law Quarterly Review” 1887, no 3.
- Langdell C.C., *A Selection of Cases on the Law of Contracts*, Boston 1871.
- Lanzi D., *Rational Choice and Collective Decisions*, Newcastle upon Tyne 2025.
- Lazari-Radek K. de, Singer P., *Utilitarianism. A Very Short Introduction*, Oxford 2017.
- Legaut L., *The Need for Autonomy*, in: *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, eds. V. Zeigler-Hill, T.K. Shackelford, Cham 2020.

- Leibniz G., *Letter to Nicolas Redmond*, in: Idem, *Philosophical Writings and Letters*, ed. L. Loemker, Dordrecht–Boston–London 1989 [1714].
- Leiter B., *Legal Formalism and Legal Realism: What Is the Issue?*, „Legal Theory” 2010, vol. 16.
- Leiter B., *Nietzsche on Morality*, Abingdon–New York 2015.
- Leiter B., *What is a Realist Theory of Law?*, „Journal of Institutional Studies. Revista Estudos Institucionais” 2000, vol. 6, no 1.
- Leitzel J., *Regulating Vice. Misguided Prohibitions and Realistic Controls*, Cambridge 2008.
- Leszczyński J., *Pozytywizacja prawa w dyskursie dogmatycznym*, Kraków 2010.
- Leszczyński L., Korybski A., *Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii*, wyd. 2, Warszawa 2021.
- MacCormick N., *Institutions of Law*, Oxford 2007.
- MacCormick N., *Norms, Institutions and Institutional Facts*, „Law and Philosophy” 1998, vol. 17, no. 3.
- MacCormick N., *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*, Oxford–New York 2005.
- Mahlmann M., *Mind and Rights. The History, Ethics, Law and Psychology of Human Rights*, Cambridge–New York 2023.
- Mamak K., *Should Violence Against Robots be Banned?*, „International Journal of Social Robotics” 2022, vol. 14.
- Marmor A., *Social Conventions. From Language to Law*, Princeton NJ 2009.
- Maslow A.H., *A Theory of Human Motivation*, „Psychological Review” 1943, vol. 50.
- Matczak M., *Imperium tekstu. Prawo jako postulowanie i urzeczywistnianie świata możliwego*, Warszawa 2019.
- McAdams R.H., *The Expressive Powers of Law. Theories and Limitations*, Cambridge Mass.–London 2015.
- Moore G.E., *Zasady etyki*, tłum. C. Znamierowski, Warszawa 2001.
- Moore M., *Placing Blame*, Oxford 2012.

- Müller F., in: *Juristische Hermeneutik im 20. Jahrhundert. Eine Anthologie von Grundlagentexten der deutschen Rechtswissenschafts*, Hrsg. S. Meder, V. Omaggio, G. Carlizzi, Ch. Sorge, Gottingen 2018.
- Nagel T., *Jak to jest być nietoperzem?*, „Studia Filozoficzne – Nowa Seria” 1996, vol. 5, nr 1.
- Nardinelli C., *Some Pitfalls of Practical Benefit-Cost Analysis*, „Journal of Benefit-Cost Analysis” 2018, 9 (3).
- North D.W., Wallis J.J., Weingast B.R., *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, Cambridge 2009.
- Nowacki J., *O skuteczności przepisów prawa*, w: Idem, *Studia z teorii prawa*, Kraków 2003.
- O'Madagain C., Tomasello M., *Shared Intentionality, Reason-Giving and the Evolution of Human Culture*, „Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences” 2022, vol. 377 (1843).
- Olivecrona K., *Law as Fact*, Copenhagen–London 1939.
- Olivecrona K., *Legal Language and Reality*, in: *Essays in Jurisprudence in Honour of Roscoe Pound*, ed. R.A. Newman, Westport 1962.
- Opalek K., *Directives, Norms and Performatives*, in: *Selected Papers in Legal Philosophy*, ed. J. Woleński, Dordrecht 1999.
- Oppenheim P., Putnam H., *Unity of Science as a Working Hypothesis*, „Minnesota Studies in the Philosophy of Science” 1958, no 2.
- Palecki K., *Prawoznawstwo. Prawo w porządku społecznym*, Warszawa 2003.
- Panksepp J., Fuchs T., Iacobucci P., *The Basic Neuroscience of Emotional Experiences in Mammals*, „Applied Animal Behaviour Science” 2011, vol. 129, no 1.
- Pattaro E., *The Law and the Right. A Reappraisal of the Reality that Ought to Be. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, Vol. I, Dordrecht–Berlin–Heidelberg–New York 2005.
- Perelman Ch., *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tłum. T. Pajor, Warszawa 1984.
- Petrażycki L., *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, Warszawa 1985.

- Pękala M., *Pole decyzyjne ustawodawcy*, Kraków 2016.
- Picker R.C., *An Introduction to Game Theory and the Law*, „Coase-Sandor Working Paper Series in Law and Economics” 1994, no. 22.
- Pietrzykowski T., *Against Dignity: An Argument for a Non-Metaphysical Foundation of Animal Law*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2021, z. 2.
- Pietrzykowski T., *Beyond Personhood: From Two Conceptions of Rights to Two Kinds of Right-Holders*, in: *New Approaches to Personhood in Law*, eds. T. Pietrzykowski, B. Stancioli, Frankfurt a.M. 2016.
- Pietrzykowski T., *Czym jest postpozytywizm prawniczy*, „Radca Prawny” 2009, z. 6.
- Pietrzykowski T., *The Idea of Non-Personal Subjects of Law*, in: V. Kurki, T. Pietrzykowski, *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, Cham 2017.
- Pietrzykowski T., *Instytucje prawne i sprzężenie reguł*, „Przegląd Sądowy” 2010, nr 11–12.
- Pietrzykowski T., *Intuicja prawnicza. W stronę zewnętrznej integracji nauk prawnych*, Warszawa 2012.
- Pietrzykowski T., *Ludzkie, niezbyt ludzkie. Esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku*, Katowice 2016.
- Pietrzykowski T., *Miękki pozytywizm i spór o regułę uznania*, w: *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2001.
- Pietrzykowski T., *Naturalizm i granice nauk prawnych. Esej z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 2017.
- Pietrzykowski T., *Naturalizując Radbrucha*, w: *Ad Quem. Księga pamiątkowa prof. J. Zajadło*, red. J. Kamień, K. Zeidler, S. Sykuna, Gdańsk–Warszawa 2024.
- Pietrzykowski T., *Negotium non existens*, „Rejent” 2008, nr 12.
- Pietrzykowski T., *Podstawy prawa intertemporalnego. Zmiany przepisów a problemy stosowania prawa*, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski T., *Polski kryzys konstytucyjny oczami pozytywisty prawniczego*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 3.

- Pietrzykowski T., *Prawo do zwierzęcia*, w: *Wykładnia prawa i inne zagadnienia teorii prawa. Księga jubileuszowa Krzysztofa Pleszki*, red. M. Araszkiewicz, T. Gizbert-Studnicki, Kraków 2024.
- Pietrzykowski T., *Przeszłość i przyszłość filozoficznoprawnej idei praw człowieka*, „*Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*” 2013, nr 2.
- Pietrzykowski T., *The Roots of Normativity. From Neuroscience to Legal Theory*, in: *Studies in the Philosophy of Law*, Vol. 4: *Legal Philosophy and the Challenges of Biosciences*, eds. J. Stelmach, M. Soniewicka, W. Załuski, Cracow 2010.
- Pietrzykowski T., *Wsteczne działanie prawa i jego zakaz*, Kraków 2005.
- Pietrzykowski T., Lubelska-Sazanów M., *Legal Dereification of Animals*, in: *Research Handbook on Animal Law and Animal Rights*, eds. T. Pietrzykowski, B. Wahlberg, Cheltenham 2025.
- Pietrzykowski T., Stancioli B., eds., *New Approaches to the Personhood in Law. Essays in Legal Philosophy*, Frankfurt a.M. 2015.
- Pinker S., *Zmierzch przemocy. Lepsza strona naszej natury*, tłum. T. Bieroń, Warszawa 2011.
- Popper K., *The Open Society and Its Enemies*, Princeton–Oxford 2013.
- Posner R., *How Judges Think*, Cambridge Mass.–London 2008.
- Priel D., *The Possibility of Naturalistic Jurisprudence. Legal Positivism and Natural Law Theory Revisited*, „*Revus. Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*” 2017, vol. 32.
- Radbruch G., *Zarys filozofii prawa*, tłum. C. Znamierowski, Warszawa–Kraków 1938.
- Ramsauer L., *The Efficacy Problem*, „*Legal Theory*” 2024, vol. 30, no 4.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 2009.
- Richerson P., Henrich J., *Tribal Social Instincts and the Cultural Evolution of Institutions to Solve Collective Action Problems*, „*Cliodynamics*”, 2012, vol. 3(1).
- Rommen H.A., *The Natural Law: A Study in Legal and Social History and Philosophy*, Vol. 4, transl. T.R. Hanley, Indianapolis 1998 [1936].

- Rooij B. Van, Fine A., *The Behavioral Code. The Hidden Ways the Law Makes us Better or Worse*, Boston 2022.
- Ross A., *On Law and Justice*, Oxford 2019 [1959].
- Rothmund T., Becker J., Jost J.T., *The Psychology of Social Justice in Political Thought and Action*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. M. Schmitt, C. Sabbagh, New York 2016.
- Russell B., *Philosophy*, in: Idem, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, Vol. 11: *Last Philosophical Testament 1943–1968*, ed. J. Slater, London–New York 1997.
- Saks M.J., Spellman B., *The Psychological Foundations of Evidence Law*, New York–London 2016.
- Sarsfield R., *Is Obeying the Law Individually Rational? Individuals' Micromotives and Illegal Macrobbehavior*, Conference Paper, 2016, https://www.researchgate.net/publication/304011839_Is_Obeying_the_Law_Individually_Rational_Individuals_Micromotives_and_Illegal_Macrobbehavior#fullTextFileContents [dostęp: 29.03.2026].
- Sartre J.P., *Egzystencjalizm jest humanizmem*, tłum. J. Krajewski, Warszawa 1998.
- Schauer F., *The Force of Law*, Cambridge Mass.–London 2015.
- Schlick M., *Zagadnienia etyki*, tłum. M. i A. Kawczakowie, Warszawa 1960.
- Schmidt M.F.H., Rakoczy H., *On the Uniqueness of Human Normative Attitudes*, in: *The Normative Animal? On the Anthropological Significance of Social, Moral and Linguistic Norms*, eds. K. Bayertz, N. Roughley, Oxford 2019.
- Schopenhauer A., *O podstawie moralności*, tłum. Z. Bassakówna, Kraków 2015.
- Searle J., *The Construction of Social Reality*, London–New York 1995.
- Searle J., *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*, Oxford–New York 2010.
- Searle J., *Social Ontology and the Philosophy of Society*, in: *On the Nature of Social and Conventional Reality*, eds. E. Lagerspetz, H. Ikäheimo, J. Kotkavirta, Jyväskylä 2001.

- Sellers W., *Philosophy and the Scientific Image of Man*, in: *Frontiers of Science and Philosophy*, ed. R. Colodny, London 1967.
- Shapiro S., *The Planning Theory of Law*, „Yale Law School Public Law Research Paper” 2017, no. 600, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2937990>.
- Shklar J., *Legalism. Law, Morals and Political Trials*, Cambridge Mass.–London 1986.
- Simon D., *The Psychological Model of Judicial Decision Making*, „Rutgers Law Review” 1998, vol. 30.
- Singer P., *The Expanding Circle. Ethics, Evolution and the Moral Progress*, Princeton–Oxford 1981.
- Sloman S., *The Cost of Conviction. How Our Deepest Values Lead Us Astray*, Cambridge Mass.–London 2025.
- Smits J., *The Mind and Method of the Legal Academic*, Cheltenham 2012.
- Sokhi-Bulley B., *Governing (Through) Rights*, Oxford 2016.
- Sołżenicyń A., *Archipelag GULag 1918–1956*, T. 2, tłum. J. Pomianowski, Poznań 2019.
- Sood A.M., *Motivated Cognition in Legal Judgments – An Analytic Review*, „The Annual Review of Law and Social Science” 2013, no. 9.
- Sowell T., *The Vision of the Anointed: Self-Congratulation as a Basis for Social Policy*, New York 1995.
- Stelmach J., *A jeśli powinność nie istnieje?*, w: A. Brożek, B. Brożek, J. Stelmach, *Fenomen normatywności*, Kraków 2013.
- Stelmach J., *Współczesna filozofia interpretacji prawniczej*, Kraków 1999.
- Stelmach J., Brożek B., *Metody prawnicze*, Kraków 2004.
- Studnicki F., *O dogmatyce prawa*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 7–8.
- Sunstein C., *After the Rights Revolution. Reconceiving the Regulatory State*, Cambridge Mass. 1990.
- Sunstein C., *Behavioral Science and Public Policy*, Cambridge–New York 2020.

- Sunstein C., *The Cost-Benefit Revolution*, Cambridge Mass.–London 2018.
- Sunstein C., *Decisions about Decisions*, Cambridge–New York 2023.
- Sunstein C., *Law's Expressive Function*, „The Good Society” 1999, vol. 9, no 2.
- Sunstein C., *Simpler. The Future of Government*, New York 2013.
- Sunstein C., *Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism*, New Haven–London 2014.
- Suska M., *Normativity and Expressiveness of Legislation. The Case of Polish Resolutions against the So-Called LGBT Ideology*, „The Theory and Practice of Legislation” 2025.
- Tamanaha B., *Law as Means to an End. Threat to the Rule of Law*, Cambridge–New York 2006.
- Tamanaha B., *A Realistic Theory of Law*, Cambridge 2017.
- Tanasescu M., *Understanding the Rights of Nature: A Critical Introduction*, Bielefeld 2022.
- Teubner G., *Law as Autopoietic System*, Oxford–Cambridge Mass. 1993.
- Thagard P., *The Brain and the Meaning of Life*, Princeton NJ 2010.
- Tobor Z., *W poszukiwaniu intencji prawodawcy*, Warszawa 2013.
- Tomasello M., *The Natural History of Human Morality*, Cambridge Mass. 2016.
- Tomasello M., *Precis of the Natural History of Human Morality*, „Philosophical Psychology” 2018, vol. 31, no 5.
- Tomasz z Akwinu, św., *Summa teologiczna*, T. 13: *Prawo*, tłum. P. Belch OP, Londyn [b.d.w.].
- Tooby J., Cosmides L., *The Psychological Foundations of Culture*, in: *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, eds. J.H. Barkow, L. Cosmides, J. Tooby, New York–Oxford.
- Twinning W., *Globalisation and Legal Scholarship*, Nijmegen 2011.
- Tyler T., *Why People Obey the Law*, Princeton NJ 2006.
- Tiel B., van, Geurts B., *Conventions, Coordination, and Arbitrariness*, in: *Evolutionary Pragmatics*, eds. B. Geurts, R. Moore, Oxford 2025.

- Vidmar N., Schuler R., *Individual Differences and the Pursuit of Legal Rights*, „Law and Human Behavior” 1987, vol. 11, no. 4.
- Watson A., *The Evolution of Law*, Baltimore 1985.
- Weber M., *Nauka jako zawód i powołanie*, w: Idem, *Polityka jako zawód i powołanie*, tłum. A. Kopacki, P. Dybel, Kraków 1998.
- Wierczyński G., *Ewolucja programów badania prawa*, Warszawa 2025.
- Williams G.C., *Adaptation and Natural Selection. A Critique of Some Current Evolutionary Thought*, Princeton 1996.
- Wilson E.O., *Konsiliencja. Jedność wiedzy*, tłum. J. Mikos, Warszawa 2002.
- Wilson J.Q., *Bureaucracy. What Government Agencies Do and Why They Do It*, New York 1989.
- Woleński J., *Próba naturalistycznej interpretacji norm i ocen*, „Etyka” 2015, nr 50.
- Wolff R.P., *In Defence of Anarchism*, Berkeley–Los Angeles–London 1998.
- Wronkowska S., *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982.
- Załoski W., *Law and Evil*, Cheltenham 2018.
- Załoski W., *On the Progress in Law from Evolutionary Perspective*, in: *Research Handbook on Legal Evolution*, eds. W. Załoski, S. Bourgeois-Gironde, A. Dyrda, Cheltenham–Northampton MA, 2024.
- Załoski W., *Spór o wartość prawdy w procesie sądowym*, „Studia Filozoficzne” 2024, nr 2.
- Zamboni M., *Goals and Measures of Legislation: Evaluation*, „Stockholm Centre for Commercial Law Årsbok” 2017, VIII.
- Zamir E., Medina B., *Law, Economics and Morality*, Oxford–New York 2004.
- Zeidler K., *Prawno-etyczne problemy podmiotowości androidów i przy-sługujących im (?) praw człowieka*, w: *Blade Runner. O prawach quasi-człowieka*, red. Idem, Gdańsk 2021.
- Zeifert M., *Basic Level Categorisation and the Law*, „International Journal of the Semiotics of Law” 2023, vol. 36.

- Zilsel E., *Wissenschaft und Weltanschauung. Aufsätze 1929–1933*, Wien–Köln–Weimar–Böhlau 1992.
- Zirk-Sadowski M., *Pozytywizm prawniczy a filozoficzna opozycja podmiotu i przedmiotu poznania*, w: Idem, *Prawo w kulturze. Eseje wybrane z filozofii prawa*, opr. M. Król, J. Leszczyński, B. Wojciechowski, Warszawa 2023.
- Zirk-Sadowski M., *Pozytywizm prawniczy a filozoficzna opozycja podmiotu i przedmiotu poznania*, w: *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2001.
- Zyzik R., *Behawioralna analiza prawa*, Kraków 2001.

Indeks osób

A

Adentirie John 187, 213
Alembert Jean le Rond, d' 210, 214
Allen Ronald J. 138, 213
Araszkiewicz Michał 37, 87, 163,
215, 216, 222

B

Bacon Francis 7
Banaś Paweł 215, 216
Bardach Eugene 114, 213
Barkow Jerome H. 30, 225
Bassakówna Zofia 161, 223
Bassis Ben 36, 213
Basu Kaushik 83, 87, 109, 113,
139, 213
Battu Birendra 181, 213
Baude William 61, 112, 213
Baum Lawrence 62, 134, 139,
213, 214
Bayertz Kurt 32, 223
Beauvoir Simone, de 184, 213
Becker Julia 58, 223
Beers Britta, van 110
Below Susanne, von 63, 216
Belch Pius, OP 186, 225
Bemelmans-Videc Marie-Lou-
ise 60, 108, 213
Bentham Jeremy 157, 164, 213

Beran Karel 160, 214
Bieroń Tomasz 183, 222
Błaszczyk Cezary 163, 214
Bobbio Norberto 164, 214
Bocheński Józef Maria 161, 214
Bourdieu Pierre 210, 214
Bourgeois-Gironde Sacha 33,
226
Brosnan Sarah F. 58, 59, 214
Brożek Anna 188, 224
Brożek Bartosz 33, 59, 188, 211,
214, 224
Budda (właśc. Siddhartha Gau-
tama) 168, 182
Butler Eamonn 61, 214

C

Carlizzi Gaetano 220
Colodny Robert G. 12, 224
Cosmides Leda 30, 214, 225

D

Dahlman Christian 138, 213
Darwin Charles 182, 211, 214,
215
Delton Andrew W. 181, 214
Dennett Daniel 211, 214
Dershowitz Alan 164, 214
Devins Neal 139, 214

Dębska Hanna 210, 214
Downs Anthony 61, 214
Durant Ariel 33, 214
Durant Will 33, 214
Dweck Carol S. 31, 215
Dybel Paweł 212, 226
Dyrda Adam 33, 215, 216, 226

E

Ehrlich Stanisław 33, 207, 215
Elżanowski Andrzej 163, 182,
183, 215
Epstein Lee 137, 215

F

Fine Adam 110, 111, 223
Fix-Fierro Héctor 138, 215
Frank Jerome 138, 215
Frechtman Bernard 184, 213
Fuchs Thomas 57, 220

G

Gaius (Gajusz) 159
Galewicz Włodzimierz 212, 217
Gauges Olimpia, de 142
Gazzaniga Michael 30, 215
Geurts Bart 84, 225
Gizbert-Studnicki Tomasz 37,
87, 109, 134, 138, 163, 210,
215, 216, 222
Glatzer Wolfgang 63, 216
Goldsmith Timothy H. 209,
217
Gommer Hendrik 34, 215
Górniak Jarosław 112, 216
Grabowski Andrzej 87, 109, 137,
215, 216

Gray Paddy 109, 216
Griskevicius Vladas 217
Guastini Riccardo 208, 209, 216
Guemo Michael 214
Gunkel David J. 162, 216

H

Hadler Markus 63, 216
Hage Jaap 62, 188, 216
Haller Max 63, 216
Hand Learned 208, 216
Hanley Thomas R. 182, 222
Hare Richard Mervyn 185, 216
Harris Sam 184, 216
Hart Herbert Lionel Adol-
phus 32, 35, 185, 217
Hart, Paul 109, 216
Hayek Friedrich August,
von 34, 217
Henrich Joseph 58, 222
Herbert Zbigniew 11
Hersh Richard H. 185, 218
Himma Kenneth Einar 35, 217
Hobbes Thomas 35, 58, 217
Hoecke Mark, van den 62, 216
Hoerster Norbert 88, 217
Holmes Oliver Wendell 88, 217
Hume David 178, 187, 217

I

Iacobucci Peter 57, 220
Ihering Rudolf, von 110, 217
Ikäheimo Heikki 85, 223

J

Jaspers Karl 182
Jellinek Georg 32, 217

Jezus Chrystus 168
Jones Owen D. 209, 217
Jost John T. 58, 223

K

Kahneman Daniel 37, 136, 217
Kamień Joanna 59, 221
Kant Immanuel 161, 162, 212, 217
Kaplov Louis 108, 217
Kawczak Andrzej 31, 188, 223
Kawczak Maria 31, 188, 223
Kelsen Hans 58, 86, 187, 217
Kenrick Douglas T. 57, 217
Kidd Jeremy 61, 110, 218
Kirchmann Julius, von 207, 218
Klink Bart, van 110, 218
Knight Jack 137, 215
Kohlberg Lawrence 185, 218
Konfucjusz 168, 182
Kopacki Andrzej 212, 226
Korsgaard Christine 183, 218
Korybski Andrzej 137, 219
Kotkavirta Jussi 85, 223
Krajewski Janusz 137, 223
Kramer Matthew H. 208, 218
Król Małgorzata 159, 227
Kucharczyk Beata 138, 218
Kunda Ziva 60, 135, 218
Kurki Visa 159, 160, 163, 218, 221

L

Lagerspetz Eerik 83, 85, 218, 223
Langdell Christopher Columbus 207, 218

Lanzi Diego 83, 218
Lao-Tse 182
Lazari-Radek Katarzyna, de 186
Legaut Laurence 186, 218
Leibniz Gottfried Wilhelm 12, 219
Leiter Brian 12, 136, 211, 219
Leitzel Jim 187, 219
Leszczyński Jan 208, 219
Leszczyński Jerzy 159, 227
Leszczyński Leszek 137, 219
Loemker Leroy 12, 219
Lubelska-Sazanów Małgorzata 163, 222

M

MacCormick Neil 84, 85, 136, 159, 219
Mahlmann Matthias 160, 163, 164, 219
Mamak Kamil 162, 219
Mao Tse-tung 47
Margański Jacek 185, 216
Marmor Andrei 84, 219
Maslow Abraham H. 57, 217, 219
Matczak Marcin 59, 209, 211, 219
McAdams Richard H. 60, 219
Meder Stephan 60, 220
Medina Barak 185, 226
Mikos Jarosław 30, 226
Miłosz Czesław 11
Moore George Edward 187, 188, 219
Moore Michael 186, 219

Moore Richard 84, 225
Müller Friedrich 60, 220

N

Nagel Thomas 161, 220
Nardinelli Clark 112, 220
Neuberg S.L. 217
Neurath Otto 12, 13
Newman Ralph A. 86, 220
North Douglass W. 34, 220
Nowacki Józef 109, 220

O

Ockham William 179, 198, 205
Olivecrona Karl 36, 86, 220
O'Madagain Cathal 182, 220
Omaggio Vincenzo 220
Opalek Kazimierz 86, 220
Oppenheim Paul 212, 220

P

Pajor Teodor 135
Pałeckii Krzysztof 32, 210, 220
Panksepp Jaak 57, 220
Panufnik Maciej 186, 222
Pardo Michael S. 138, 213
Pasek Jarosław 186, 222
Pattaro Enrico 83, 220
Perelman Chaïm 134, 135, 220
Petrażycki Leon 88, 160, 220
Pękala Marcin 109, 221
Picker Randal C. 62, 221
Pietrzykowski Tomasz 30, 58,
59, 84, 85, 87, 134, 136,
137, 160, 161, 163, 164, 181,
183, 184, 187, 208, 214, 215,
221, 222

Pinker Steven 183, 222
Pleszka Krzysztof 163, 215, 216,
222
Pomianowski Jerzy 33, 224
Poort Lonneke 110, 218
Popper Karl 113, 222
Posner Richard 135, 222
Pound Roscoe 86, 220
Priel Dan 34, 222
Prokopowicz Paweł 112, 216
Putnam Hilary 212, 220

R

Radbruch Gustav 43, 57, 58,
160, 222
Rakoczy Hannes 32, 223
Ramsauer Lea 88, 222
Rawls John 186, 222
Redmond Nicolas 12, 219
Richerson Peter 58, 222
Rist Ray C. 60, 108, 213
Robertson Theresa E. 214
Romaniuk Adam 186, 222
Rommen Heinrich A. 182, 222
Rooij Benjamin, van 110, 111,
223
Ross Alf 37, 160, 210, 223
Rothmund Tobias 58, 223
Roughley Neil 32, 223
Russell Bertrand 12, 223

S

Sabbagh Clara 58, 223
Sachs Stephen E. 61, 112, 213
Saks Michael J. 137, 138, 223
Sarsfield Ricardo 82, 223
Sartre Jean-Paul 137, 223

Schaller Mark 217
 Schauer Frederick 35, 223
 Schlick Moritz 31, 188, 223
 Schmidt Marco F.H. 32, 223
 Schmitt Manfred 58, 223
 Schopenhauer Arthur 161, 223
 Schuler Randall 108, 226
 Searle John 71, 83, 84, 85, 223
 Sellars Wilfrid 12, 224
 Shackelford Todd K. 186, 218
 Shapiro Scott 57, 224
 Shavel Steven 108, 217
 Shklar Judith 36, 224
 Sibony Olivier 37, 136, 217
 Simon Dan 136, 224
 Singer Peter 159, 183, 186, 218, 224
 Slater John 12, 223
 Sloman Steven 82, 224
 Smits Jan 208, 224
 Sokhi-Bulley Bal 110, 224
 Sokrates 182
 Solżenicyn Aleksander 33, 224
 Soniewicka Marta 31, 181, 222
 Sood Avani Mehta 60, 135, 224
 Sorge Christoph 220
 Sowell Thomas 62, 63, 224
 Spellman Barbara 137, 138, 223
 Stancioli Brunello 160, 163, 221, 222
 Stein Alex 138, 213
 Stelmach Jerzy 31, 59, 135, 181, 187, 188, 209, 211, 221, 222, 224, 227
 Stoffregen Matthias 63, 216
 Studnicki Franciszek 108, 224
 Sunstein Cass R. 37, 111, 112, 113, 136, 185, 217, 224, 225

Suska Michał 111, 225
 Sykuna Sebastian 59, 221
 Szajcer Piotr 184, 216
 Szubert Roman 86, 187, 217

T

Tamanaha Brian 34, 139, 225
 Tanasescu Mihnea 163, 225
 Teubner Gunther 35, 225
 Thagard Paul 31, 184, 225
 Tiel Bob, van 84, 225
 Tobor Zygmunt 59, 136, 225
 Tomasello Michael 182, 220, 225
 Tomasz z Akwinu, św. 186, 225
 Tönnies Ferdinand 35, 217
 Tooby John 30, 214, 225
 Tuzet Giovanni 138, 213
 Twinning William 33, 225
 Tyler Tom 82, 225

V

Vedung Evert 60, 108, 213
 Vidmar Neil 108, 226

W

Waal Frans, de 58, 59, 214
 Wahlberg Birgitta 163, 183, 214, 215, 222
 Wallis John Joseph 34, 220
 Watson Alan 35, 59, 226
 Weber Max 212, 226
 Weingast Barry R. 35, 220
 Wierczyński Grzegorz 211, 226
 Williams George C. 181, 226
 Wilson Edward O. 30, 226
 Wilson James Q. 113, 226
 Wittgenstein Ludwig 10

Wojciechowski Bartosz 159, 227

Woleński Jan 32, 37, 86, 212,
217, 220, 226

Wolff Robert Paul 187, 226

Wronkowska Sławomira 114,
226

Z

Zajadło Jerzy 59, 221

Załużski Wojciech 31, 32, 33, 138,
181, 182, 183, 222, 226

Zamboni Mauro 61, 226

Zamir Eyal 185, 226

Zaratustra 182

Zeidler Kamil 59, 162, 221, 226

Zeifert Mateusz 88, 226

Zeigler-Hill Virgil 186, 218

Zilsel Edgar 12, 13, 227

Zirk-Sadowski Marek 159, 209,
227

Znamierowski Czesław 57, 58,
160, 187, 188, 217, 219, 222

Zywicki Todd 61, 110, 218

Zyzik Radosław 61, 227

Ż

Żmuda Grzegorz 112, 216

Tomasz Pietrzykowski

The Reality of Law

Summary

This book offers a naturalistic and scientific vision of the legal order, aiming to understand law not as an isolated normative system, but as an integral part of empirical reality. The author argues that a proper scientific understanding of the phenomenon of law must abandon its self-imposed isolation and embrace interdisciplinary insights, drawing primarily from evolutionary biology, psychology, cognitive science, economics, and sociology. The work is an essay in legal philosophy that seeks to synthesize findings from various disciplines to sketch a coherent picture of what the empirical reality of law truly is: a complex web of facts, decisions, and psychological states.

Foundations of the Law

The phenomenon of law is grounded in human evolutionary predispositions. Human behaviour is shaped by mental processes formed over hundreds of millions of years of evolution. Conscious experience emerged as an adaptive capacity enabling more flexible responses to environmental challenges. On this foundation of sentient awareness, the human species uniquely developed self-consciousness, abstract reasoning, imagination, and complex symbolic communication – capacities that gave rise to culture, of which the legal order is one product. The legal order remains conditioned by its biological and psychological underpinnings. Neither culture nor biology can be fully reduced to the other, nor can they be studied in isolation. Any scientifically credible theory of law must account for both simultaneously.

Values and Legal Facts

Law is inherently instrumental – a means to realize the values and goals of those who make and apply it. These values operate on multiple levels. Meta-legal values such as security, justice, and stable social cooperation are served by the mere existence of a legal order, largely independent of its specific content. At the level of a particular legal system, foundational values are enshrined in constitutional documents, which vary across history and cultures, reflecting unique political and ideological contexts. At the most granular level, every individual legal decision is driven by the personal aims of the decision-makers, which may or may not align with publicly declared purposes.

The core of legal reality is constituted by conventional facts. These facts exist not in the physical world alone, but because of a collective, shared belief that they have a special status. This status is created and regulated by legal norms, forming what are known as legal institutions. A legal institution is composed of related institutive and consequential rules derived from legal decisions. However, the validity of such decisions themselves is a prime example of a conventional fact.

The Dynamics of Law-Making and Application

Law-making is a purposive activity. Its effectiveness depends on two factors: the content of the norm and its ability to shape the behaviour of its addressees. This is achieved by altering the costs and benefits of certain actions through sanctions, incentives, or expressive signals. The book analyzes various regulatory instruments, from classic command-and-control rules and rights-based arrangements to behavioral „nudges“ and technological interventions that make violations physically or digitally impracticable.

The rationality of law-making is assessed by weighing the predicted increase in social well-being (understood as the aggregate subjective quality of life of all sentient beings) against the costs of intervention. In practice, however, the legislative process is largely shaped by public choice dynamics, in which individual interests, cognitive biases, and strategic calculations skew outcomes, allowing concentrated interests to prevail over diffuse public goods.

Applying law requires translating general, abstract standards into concrete prescriptions for specific situations. Mental operations proceed along two tracks: unconscious, intuitive processes supply ready-made components of legal judgements, while conscious reasoning supplements and corrects them. In easy cases, explicit reasoning reconstructs conclusions that intuition has already reached; in harder cases, deliberate argumentation plays a greater role. The acceptability of any solution is always measured against anticipated reactions: informal actors anticipate official responses; officials anticipate responses from hierarchical superiors.

Personhood and Morality

Legal personhood is a conventional status. While modern legal humanism rightly grants it to every human being based on moral reasons (dignity, equality), this status is not a natural given but a product of legal decisions. Such decisions are, however, embedded in prevailing cultural, moral, and social attitudes and the political deliberations of a given time and place, and may reflect superstitions, prejudices, or mistaken beliefs. This means that a critical examination of the moral and pragmatic justification for the conventional shape of legal personhood is always necessary.

The contemporary idea of the natural personhood of human beings is based principally on moral reasons. Every individual human being deserves recognition as a person in law. On the other hand, artificial, juristic personhood for corporations and similar organized forms of human cooperation is based on pragmatic reasons. These are tools that enable human beings to pursue their interests more effectively. The current debate on animal personification concerns moral reasons – namely, the extension of the circle of beings morally deserving protection of their vital individual interests. Arguably, the legal solution that would most accurately fit their actual biological and psychological condition is a new category of „non-personal legal subjecthood“ – distinct from both things and full legal persons. In contrast, the potential personification of corporations, rivers, or AI agents (unless there are sufficient reasons to ascribe them consciousness and

the capacity to be harmed) stems from pragmatic considerations similar to those typical for juristic (artificial) personhood.

Morality itself is a product of bio-cultural evolution, emerging from the interplay of egoistic drives and cooperative instincts, such as empathy and aversion to unfairness. Critical public morality is not a simple aggregate of individual opinions, but the set of principles that would best maximize social well-being if collectively adopted. This provides an objective, though often uncertain, standard for evaluating law. Law's moral role is to translate this public morality into binding norms, balancing competing interests and respecting individual autonomy. While the „naturalistic fallacy” warns against deducing „ought” directly from „is,” any sound ethical argument must ultimately rest on deliberation grounded in the best available knowledge about the consequences of our actions for the well-being of all sentient creatures.

Legal Scholarship

Legal science (*nauka prawa*) approaches law from within, as a participant of a legal order or an observer simulating the internal perspective of a participant. Its task is the systematic reconstruction of binding norms, the resolution of interpretive doubts, and the development of frameworks usable by practitioners. It is thoroughly non-naturalistic, hermeneutic endeavor focused on the meaning of legal decisions *qua* legislative and judicial expressions. Science of law (*nauka o prawie*) is a perspective on the legal order from outside, treating it as a social phenomenon explained by methods appropriate to each of its aspects – psychology, sociology, economics, evolutionary biology, and cultural history. Here, legal doctrine and practice are objects of investigation rather than normative authorities. These two perspectives are complementary, providing richer understanding than either could offer alone. The science of law requires genuine integration of findings from many empirical disciplines, neither reducing law to any single framework nor allowing scholarship to retreat into isolation.

Redaktor
Joanna Szewczyk

Projekt okładki na podstawie pomysłu autora, z wykorzystaniem zdjęcia autora (rzeźba *Looking Up, Looking Down* autorstwa Zadoka Ben-Davida)
opracowanie graficzne, skład DTP
Beata Klyta

Korekta
Adriana Szaforz

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Copyright © 2026 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Wszelkie prawa zastrzeżone
Sprzyjamy otwartej nauce. Publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

<https://orcid.org/0000-0003-0428-7021>
Pietrzykowski, Tomasz
Rzeczywistość prawa – Tomasz
Pietrzykowski. – Wydanie I. –
Katowice : Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2026

<https://doi.org/10.31261/PN.4337>
ISBN 978-83-226-4662-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4663-2
(wersja elektroniczna)

Wydawca:
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 15,25. Ark. wyd. 10,5. Papier Munken Pure 90g. PN 4337.
Cena wersji papierowej 34,90 zł (w tym VAT)